

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.77(045)

Годованик Є. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА СУСПІЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

EFFECTIVENESS OF CONSTITUTIONAL LAW NORMS AS NECESSARY CONDITION OF SOCIAL MODERNIZATION

Статтю присвячено проблемам визначення теоретико-методологічних аспектів дослідження ефективності конституційно-правових норм як загальнотеоретичної та практично-прикладної категорії, що розглядається як фундаментальна основа розроблення та ухвалення якісних та дієвих нормативно-правових актів відповідними компетентними суб'єктами конституційної правотворчості.

Ключові слова: конституційно-правова норма, правова система, конституційне право, ефективність, якість правотворчості.

Стаття посвящена проблемам определения теоретико-методологических аспектов исследования эффективности конституционно-правовых норм как общетеоретической и практической-прикладной категории, что рассматривается как фундаментальная основа разработки и принятия качественных и эффективных нормативно-правовых актов соответствующими компетентными субъектами конституционного правотворчества.

Ключевые слова: конституционно-правовая норма, правовая система, конституционное право, эффективность, качество правотворчества.

The article is devoted to the problems of determining theoretical and methodological aspects of the research of the effectiveness of constitutional law norms as a general theoretical and practical-applied category, which is considered as the fundamental basis for the development and adoption of qualitative and effective normative legal acts by the relevant competent bodies of constitutional law-making.

Key words: constitutional law norm, legal system, constitutional law, efficiency, quality of lawmaking.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування правої системи на сучасному етапі об'єктивації в остаточному підсумку визначається головною цінністю, якою є тільки людина. Більше того, в умовах глобалізації людська активність прийшла у протиріччя з тоталітарною залежністю від імперативів економічної та технологічної ефективності, гостро постало питання про те, чи можливо примирити ідентичність з ефективністю, традиційні цінності з культурою Інтернету, подолати всезростаючий дефіцит людяності та духовності.

За таких умов юридична наука гостро потребує формування сучасного методологічного інструментарію дослідження об'єктивних явищ, процесів, феноменів суспільно-правового характеру, включаючи розроблення належних конкретно-наукових методів пізнання.

Стан дослідження. Дослідженням проблем ефективності правотворчості та правозастосування у конституційному праві присвячено праці таких видатних вітчизняних та зарубіжних науковців, як С.С. Алексєєв, М.О. Баймуратов, О.В. Богачова, С.В. Богачов, Л.Д. Воєводін, Ю.О. Волошин, Л. Дюгі, Л.І. Заморська, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, К.Корсгаард, В.В. Лазарев, А. Пінер, П.М. Рабинович, С.Г. Степченко, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко та інших.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення комплексної соціальної та юридичної моделі ефективності конституційно-правових норм, зокрема з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність та дієвість функціонування національних правових систем європейських держав, особливо зважаючи на інтенсифікацію процесу реалізації конституційної реформи в українському суспільстві на новітньому етапі його прогресивного становлення та розвитку, тому метою статті є подальше теоретичне розроблення проблем підвищення ефективності конституційно-правових норм у сучасних умовах правової модернізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Кожна правова доктрина попри спільній предмет дослідження має самостійний спосіб обґрунтування, методологію пізнаття права, програмні вимоги, а тому різні методологічні підходи не можуть бути механічно зведені до якоїсь однієї, універсальної і єдино правильної трактовки права, праворозуміння та відповідних способів забезпечення ефективної дії правових норм та забезпечення належного впливу на стан суспільних відносин. Саме на розумінні цієї основоположної плюралістичної ідеї ґрунтуються множинність

наукових учень про ефективність конституційно-правових норм, яка відображає різноманіття правових поглядів у різних суспільствах.

Загалом, слід зазначити, що у сучасній юриспруденції мають місце два взаємовиключних підходи. По-перше, існує точка зору про необхідність створення єдиного поняття права. Це передбачається зробити в межах нового нормативізму, лібертарно-юридичної теорії, в результаті інтегративного підходу, в межах однієї з класичних теорій права. Популярні також всеосяжного визначення припускають, що всі інші дефініції права свідомо помилкові. Подруге, висловлюються судження про принципову неможливість знайти єдине визначення права через складність та багатоаспектність права, а тому пропонується розглядати поняття права як множинність конкуруючих між собою концепцій і можливість паралельних типів праворозуміння [1, с. 25].

Формально-догматична юриспруденція ґрунтуються на уявленні, що право виражається в словесній формі і міститься в текстах законів і підзаконних актів. Джерело виникнення законодавства за такого підходу – це держава, тому право, з точки зору представників цієї теорії, визначається як система норм, санкціонованих і охоронюваних від порушень за допомогою заходів, здійснюваних державною владою.

Формально-догматична юриспруденція є основою для формування та вивчення таких категорій загальної теорії права і держави, як норма права, правовідносини, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, юридична відповідальність; для розрішення прийомів з'ясування та роз'яснення текстів нормативно-правових актів; для створення парадигм вирішення юридичних суперечок тощо [2, с. 46].

Саме тому формально-юридичний підхід до права та праворозуміння, як убачається, необхідний у сфері правозастосовчої діяльності, тобто повсякденній реалізації правових, зокрема конституційно-правових норм із метою досягнення ефективного рівня впливу нормативного масиву на суспільні відносини шляхом забезпечення усталеної правомірної поведінки суб'єктів.

На думку видатного науковця, прихильника формально-догматичної юриспруденції, Г. Ф. Шершеневича, щоб знайти визначення поняття про право, треба «визначити поняття позитивного права». Учений звертає увагу на те, що «увазі дослідника підлягає тільки те право, яке діє, але не те право, яке мало б діяти» [3, с. 231], тобто, іншими словами, чинні, а не бажані чи оптимальні за своєю ефективністю правові норми. При цьому зміст формально-догматичного праворозуміння полягає в неухильній вимозі виконувати приписи чинного права, а саме тому його прихильники звертають пильну увагу на розроблення формального боку права.

Із такою ж точкою зору навряд чи можна цілком погодитися, оскільки предметом наукового дослідження ефективності конституційно-правових норм, що визначає його методологічний інструментарій, на наш погляд, є не тільки існуючий стан реалізації правових норм, але і пошук оптимальних шляхів

підвищення ефективності регулюючого впливу конституційно-правових норм у сучасних умовах розвитку світового та українського конституціоналізму, правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції, здійснення комплексної конституційної реформи з метою модернізації національної правової системи тощо.

Із цієї точки зору, методологія дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» має бути спрямованою на вирішення декількох ключових завдань, а саме: а) аналіз ефективності впливу чинних конституційно-правових норм на суспільні відносини; б) порівняльно-правове дослідження ефективності реалізації конституційно-правових норм в Україні та зарубіжних державах, насамперед державах-членах Європейського Союзу і тих, що проголосили стратегічний курс на вступ до ЄС, зокрема шляхом побудови моделі співробітництва з ЄС на основі угод про асоціацію; в) визначення оптимальних шляхів досягнення ефективного впливу конституційно-правових норм на суспільні відносини у контексті конституційної модернізації суспільства та глибинного комплексного реформування найважливіших конституційно-правових інститутів.

Слід зазначити, що вирішення вказаних завдань потребує деяких термінологічних та змістовних уточнень щодо методологічних конструкцій та засобів, що використовуються для означені мети.

По-перше, у сучасній юриспруденції відсутнє єдине розуміння методології як такої. Як убачається, у контексті дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» під його методологією слід розуміти комплексне доктринальне уявлення про оптимальний спосіб створення та реалізації галузевих конституційно-правових норм шляхом визначення належних методологічних способів та прийомів, здатних забезпечити максимальну ефективність їх позитивного впливу на суспільні відносини в межах національної системи права.

По-друге, формування належної методології дослідження безпосередньо залежить від його предмета, включаючи його внутрішнє змістовне наповнення, ознаки, правову природу, адже, як стверджує видатний філософ – основоположник філософської школи феноменології Е. Гуссерль, «істинний метод випливає... з природи предметів, які підлягають дослідженню, а не з наших задалегідь складених суджень і уявлень» [4, с. 66]. Із таким же твердженням слід погодитися, адже насправді для отримання правильних методологічних способів та прийомів пізнання вкрай важливо визначити формальні якості об'єкта пізнання, тобто конституційно-правових норм як складового елементу національної системи права, сутнісні характеристики якої визначаються формально-юридичним гносеологічним інструментарієм.

По-третє, під методологією дослідження категорії «ефективність конституційно-правових норм» слід розуміти не лише збірку певних теоретичних положень, що потребують наукового опрацювання, а найбільш загальний метод, систему підходів та прийомів

рішення тих чи інших питань дослідження або діяльності. Таким методом у позитивістській інтерпретації правових явищ визнається формально-юридичний, а ефективність правового регулювання пов'язується з формально правильною реалізацією чинних правових норм незалежно від їх змістової складової частини та відповідності «природному» праву.

На думку Я.В. Гайворонської, правові норми складають право в цілому, а юридичні норми є найбільш формалізованим видом правових норм та пов'язані з державою як суб'єктом їх створення та забезпечення [4, с. 71]. Із такою ж спробою усунути дуалізм позитивного та природного права важко погодитися, оскільки не зовсім зрозумілим залишається поділ норм на «правові» та «юридичні», адже предметом дослідження юридичних наук якраз і є право як цілісна система правил поведінки суб'єктів правових відносин, а формальна визначеність – однією з обов'язкових ознак, які відрізняють правове регулювання від інших видів соціального регулювання і відповідних соціальних норм – політичних, корпоративних, моральних, релігійних та інших. Як убачається, для подолання вказаної методологічної проблеми ключовим питанням є знаходження способів інтеграції природного (такого, що формується об'єктивно, на думку деяких науковців – навіть спонтанно) та позитивного (штучно створеного законодавцем) права до єдиної системи права, включаючи пошук доцільних засобів її дослідження та доктринальної інтерпретації.

Водночас представники соціологічного напряму права дорікають прихильників юридичного позитивізму в тому, що їх теорія не тільки не досліджує питання джерел права, але й не дає обґрунтування права як соціально-культурного феномена життя людини. Крім того, на погляд представників цього підходу до праворозуміння, використовуючи формально-догматичну методологію пізнання права, з права виключаються або недооцінюються звичайне право, більша частина норм міжнародного права, канонічне право, джерелами яких держава не є безпосередньо.

Зазначене зауваження особливо актуалізується у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції, зважаючи на формування цілого комплексу наднаціональних джерел права, механізм дії яких неможливо пояснити крізь усталені постулати класичної школи «державницького» позитивізму (наприклад, ідеться про «вторинне» право ЄС в частині тих його джерел, що мають властивість прямої дії відносно національних правопорядків держав-членів. – *Авт.*).

Соціологічний напрям у праві об'єднує різні школи, але спільним для них є критика теорії юридичного позитивізму, що зводив завдання юриспруденції тільки до формально-догматичного дослідження чинного законодавства і, як вже зазначалося, стану ефективності правотворчості та правореалізації чинних правових норм.

Не відкидаючи об'єктивного права, встановленого державою, прихильники соціологічної юриспруденції стверджують, що самі по собі норми права, що

містяться в текстах законодавчих актів, ще не утворюють права. Згідно з їхніми поглядами, справжній зміст права розкривається тільки за умови глибокого аналізу різних чинників, що впливають на виникнення правових приписів і створюють у кінцевому підсумку систему права.

Згідно із соціологічним право розумінням, велика увага в державі має відводитися суддівським функціям (Е. Ерліх, Ф. Жені, Г. Канторович, Р. Паунд, К. Ллевеллін, Д. Френк та ін.). Правом називаються тільки ті норми, які створюються судом, і суддя, таким чином, виступає в ролі основного «творця права».

Основним доводом проти теорії юридичного позитивізму з боку природно-правової концепції є факт усвідомлення правової дійсності всіма суб'єктами приватного та публічного права. Ідеться про те, що всі нормативно-правові акти, створені законодавцем і реалізовані правозастосувальними органами, проходять складний шлях осмислення людиною, формуючи певний тип правової свідомості індивіда. Іншими словами, на думку представників цієї теорії, права поза людською правосвідомістю не існує [5, с. 235].

Критика цієї доктрини ґрунтується саме на положенні пріоритетного значення судді у державі. Уся справа в тому, як стверджують опоненти даного типу праворозуміння (прихильники теорії юридичного позитивізму і природно-правової школи. – *Авт.*), що протиставлення «живого» права суспільства і позитивних законів держави, неминуче породжує і багато в чому обґрутовує суддівське свавілля. Якщо рішення судді визначається переважно власною правосвідомістю, його фактичні дії стають формально необмеженими. Тому не завжди можна бути впевненим, що суддя, здійснюючи правосуддя, керується нормами права, а не підміняє їх власною думкою чи інтересами у конкретному процесуальному провадженні.

Іншими словами, будь-які правовідносини можуть бути реалізовані тільки через правосвідомість учасників правових відносин, і в цьому сенсі суддя як «творець права» виступає носієм не тільки свого власне професійної правової свідомості, а й індивідуального світогляду, моральних та інших особистих якостей, що залежать від правової культури, від ціннісних орієнтирів особистості і цілого суспільства. Такі критичні аргументи характерні з боку представників природно-правової доктрини.

Прихильники юридичного позитивізму інакше представляють об'єкт критики, зокрема зміст права з точки зору соціологічного правознавства (правовідносини) [6, с. 300].

Отже, зміст теорії природного права змінювався протягом історії, що ускладнювало розуміння основних ідей цієї доктрини і створювало труднощі для практичного застосування приписів природного права в житті людей [7, с. 88].

При цьому природно-правова концепція може бути ефективно використана при переході станах суспільного і державного розвитку, коли руйнують-

ся стереотипи колишнього ладу і відсутні передумови нового [8, с. 44]. У період ідейних хитань ця концепція допомагає осмислити формальні цінності, до яких відноситься право, і показати орієнтири базового розвитку політико-правових ідей і відносин. Для формування соціально орієнтованої держави з гарантованим відкритим переліком прав і свобод громадян представляється необхідним використовувати доктринальний зміст усіх теорій, зокрема теорії юридичного позитивізму [4, с. 72].

Таким чином, для належного дослідження феномена ефективності дії конституційно-правових норм у сучасному суспільстві слід комплексно (у відповідності до основоположного у сучасній юриспруденції принципу наукового плюралізму. – *Авт.*) використовувати досягнення та підходи різних напрямів праворозуміння, основними з яких вбачаються саме формально-юридичний (позитивістський), соціологічний та природно-правовий.

Висновки. Отже, на підставі проведеного аналізу також можна стверджувати, що методологічні засади дослідження ефективності конституційно-правових норм мають бути побудовані на широкому міждисциплінарному підході, що враховує об'єктивні закономірності та досягнення правової науки (головним чином – теорії держави і права та теорії конституційного права), загальної філософії, соціології, політології та інших провідних наук про суспільство та людину. Окреме місце серед указаних галузей наукового пізнання посідає, на наш погляд, загальна теорія держави і права, яка дає змогу узагальнити відомості про категорію «ефективність конституційно-правових норм», та соціологія, що спрямована на досягнення відповідності юридичного змісту правових норм об'єктивно існуючим суспільним відносинам та рівню правосвідомості суспільства на тому чи іншому конкретно-історичному етапі його розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буткевич В.Г. Радянське право і міжнародний договір. Київ: Вища школа, 1977. 264 с.
2. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
3. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: Учебное пособие. Том 1. Москва, 1995. 720 с.
4. Придворов Н.А., Трофимов В.В. Правообразование и правообразующие факторы в праве. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. 400 с.
5. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. Москва, 2002. 288 с.
6. Царьков И.И. Развитие правосознания в европейской традиции права. Санкт-Петербург, 2006. 344 с.
7. Оксамитный В.В. Правомерное поведение личности. Киев: Наукова думка, 1985. 176 с.
8. Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права. Москва, 1940. 304 с.